

Prístup Rómov k vzdelávaniu

(Teória a prax v Slovenskej republike)

Autor. © PaedDr. Ján Cangár, Štátny pedagogický ústav, 2004

Úvod

Najmä v druhej polovici 20 storočia pravdepodobne aj pod vplyvom globalizačných trendov, multikultúrnemu zmiešavaniu hodnôt, ale v niektorých regiónoch aj pod vplyvom zvyšovania sociálnych disproporcií, sa otázka vzdelávania rómskej populácie dostáva do popredia záujmov vládnych inštitúcií konkrétnych krajín predovšetkým v strednej Európe a na Balkáne, ale tiež vo väčšine krajín Európskej únie. A súčasne sa tento problém stáva súčasťou trvalej agendy a prioritou aj pre Európsku komisiu a európske inštitúcie, ktoré cítia potrebu poskytnutia finančných zdrojov na akútne problémy Rómov v Európe. Problematika edukácie sa javí ako kľúč k zlej sociálno-ekonomickej situácii rómskej populácie. Zároveň je evidentné, že ani vzdelávanie nie je samospasiteľné; k jeho využitiu je potrebná súhra všetkých faktorov a činiteľov, ktoré priamo alebo nepriamo do problematiky zasahujú – t.z. riešenie bývania, zamestnanosti, zdravotných problémov, a konečnej miere aj riešenie postojov a vzťahu majority k Rómom.

Nástroje uplatňovania krátkodobých riešení, ktoré slúžia mnohokrát na „hasenie“ akútnych krízových situácií, i dlhodobých koncepčných zámerov a vízií, ktoré prijímajú vlády jednotlivých krajín, ale aj inštitúcie Európskej únie alebo Rady Európy sú, zdá sa, dostatočne pokryté rôznymi legislatívnymi pravidlami. Napriek tomu: riešenia, najmä z pohľadu mnohých „netrepezlivých“ sú v nedohľadne, situácia Rómov sa nezlepšuje, napätie najmä sociálne narastá a hrozí výbuchom, animozita a odmietanie Rómov Nerómami sa zvyšuje. Ukazuje sa, že kľúčovou otázkou je prístup Rómov výdobytkom demokracie – k slobode a právam plnohodnotných občanov, možnosť praktickej aplikácie právnych ustanovení inštitútov demokracie a ľudských práv pre svoj individuálny rómsky život, „romipen“. Explicitne vyjadrené: poznám, chápem, uvedomujem si svoju slobodu a svoje práva a teda chcem mať možnosť uplatňovať si ich pre seba a naplňovať. A teda: som vzdelaný a preto viem, ako byť slobodný.

Zhrnuté: kľúčovou otázkou praktickej aplikácie ľudských práv ako nástroja riešenia problémov Rómov je úroveň ich vzdelania.

Ako umožňuje Slovenská republika prístup Rómov ku vzdelaniu?

Legislatívne podmienky riešenia problémov

Postavenie Rómov riešia mnohé medzinárodné dokumenty. Týkajú sa ochrany ľudských práv a základných slobôd, predchádzaniu a trestaniu zločinu genocídy, politických práv, odstránenia všetkých foriem rasovej diskriminácie a práv dieťaťa, Viaceré z nich riešia priamo problémy Rómov, napríklad otázky diskriminácie, vzdelávania, bývania, poradenstva, zdravotníckej starostlivosti, otázky kočovania, kultúrne a sociálne problémy.

Jedným z prvých, medzinárodne platných dokumentov je Všeobecná deklarácia ľudských práv z 10. decembra 1948, ktorá sa v článkoch 1 a 2 venuje otázkam ľudských práv a slobôd a v článku 26 právom na vzdelanie. Tieto princípy v plnej miere akceptuje a po roku 1989 podrobnejšie definujú Ústavný zákon č. 23 z roku 1991, ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd, ako aj Ústava Slovenskej republiky schválená z roku 1992 vo svojom štvrtom oddieli Práva národnostných menšín a etnických skupín. Článok 34 „zaručuje všestranný rozvoj, právo spoločne s rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie“¹. Súčasne podľa odseku 2 ústava zaručuje aj právo na

vzdelanie v jazyku menšín a použitie v úradnom styku. Identicky tieto otázky rieši aj Listina základných práv a slobôd.²

Ďalšou medzinárodne platnou relevantnou legislatívnou normou, ktorá explicitne definuje postavenie menšín, je Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín, ktorý bol v SR ratifikovaný v roku 1995, a ktorý nadobudol účinnosť 1. februára 1998. Ten sa postavením a právami menšín zaoberá vo viacerých svojich článkoch. Článok 1 hovorí o slobodnej možnosti výberu príslušnosti k menšine, v Časti II sa deklaruje rovnosť príslušníkov menšín a väčšiny. Dôležitý Článok 5 v prvom odseku zaväzuje zmluvné strany „podporovať podmienky, ktoré sú pre osoby patriace k národnostným menšinám potrebné na zachovanie a rozvíjanie ich kultúry, na zachovávanie základných prvkov ich identity, najmä ich náboženstva, jazyka, tradícií a kultúrneho dedičstva.“³ Ďalšie články upravujú problematiku tolerancie a multikulturality, požadujú zamedzenie krokov vedúcich k asimilácii menšín, resp. k diskriminácii, aktom nepriateľstva a násilia voči ich príslušníkom. V Článku 10 sa hovorí: „...každá osoba patriaca k národnostnej menšine má právo slovom aj písmom slobodne a bez zasahovania používať svoj menšinový jazyk v súkromí aj na verejnosti.“⁴ Otázkam práva vzdelávať sa v jazyku menšín sa venuje Článok 14. K týmto článkom sa priraduje aj Článok 12 deklarujúci práva, ktoré sa dotýkajú podpory kultúry, histórie, jazyka a náboženstva národnostných menšín.

Používanie jazyka národnostných menšín v slovenskom právnom systéme upravuje aj zákon z 10. júla 1999 o používaní jazykov národnostných menšín. Ale najkomplexnejšie sa otázkami vzdelávania menšín zaoberá Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov⁵, ktorú prijala do svojej legislatívy aj Slovenská republika. Charta uznáva regionálne alebo menšinové jazyky ako prejav kultúrneho bohatstva, požaduje ich podporu vo verejnom a v súkromnom živote, primerané formy a prostriedky na ich vyučovanie a štúdium na všetkých vhodných stupňoch vzdelávania, resp. aj štúdium a výskum na univerzitách alebo ekvivalentných inštitúciách. Jazyky menšín sa majú stať súčasťou alebo prostriedkom predškolskej výchovy, v základných a stredných školách i na univerzitách a na iných vysokých školách. Charta tiež požaduje zabezpečenie priebežného vzdelávania v menšinových jazykoch. Charta súčasne ukladá prijatie opatrení na zabezpečenie vyučovania dejín a kultúry menšín i ďalšie vzdelávanie učiteľov potrebných na realizáciu týchto opatrení.

Nemenej významným dokumentom, ktorý sa problematikou menšín tiež zaoberá, je Dohovor o právach dieťaťa prijatý Valným zhromaždením OSN v roku 1989. Dohovor okrem záväzku „...rešpektovať a zabezpečiť práva stanovené bez akejkoľvek diskriminácie podľa rasy, farby pokožky, pohlavia, jazyka, národnostného, etnického pôvodu, a iného postavenia dieťaťa alebo jeho rodičov, alebo zákonných zástupcov“⁶, zaväzuje zmluvné štáty akceptovať právo dieťaťa na vzdelanie, pričom výchova dieťaťa musí „...zdôrazňovať rešpekt rodičov dieťaťa, jeho vlastnú kultúrnu identitu, jazyk a hodnoty a kultúrny pôvod a hodnoty ostatných.“⁷ Článok 30 sa explicitne týka deti národnostných menšín alebo domorodého pôvodu a stanovuje podmienku, že „nesmie byť dieťaťu, ktoré patrí k takejto menšine alebo domorodému obyvateľstvu, odopierané právo spoločne s príslušníkmi svojej skupiny používať vlastnú kultúru, vyznávať a vykonávať vlastné náboženstvo a používať svoj vlastný jazyk. Deti národnostných menšín a domorodého obyvateľstva majú právo používať svoju vlastnú kultúru a vykonávať svoje vlastné náboženstvo a používať jazyk.“⁸

Všetky tieto legislatívne normy sú súčasťou právneho systému aj Slovenskej republiky, a teda by sa mohlo zdať, že nič nebráni tomu, aby aj Rómovia mohli v plnej šírke a miere uplatňovať svoje práva na vzdelávanie.

Zatiaľ je to však len teória.

Popis problémov uplatňovania práv na vzdelávanie príslušníkov rómskej národnostnej menšiny.

Možno konštatovať, že nedostatočná úroveň vzdelania sa snád' najvýraznejšie podpisuje pod celkový sociálno-ekonomický status Rómov. Mnohí, dnes už dospelí Rómovia nedosiahli ani základné vzdelanie, čím sa vytvorila situácia, keď nie sú schopní riešiť si svoje problémy v zmysle uplatňovania si svojich práv, plnenia povinností, riešenia nezamestnanosti, bývania, zdravotnej starostlivosti a hygieny, spoločenského postavenia a i. Je možné konštatovať, že to, čo „škola a spoločnosť do Rómov investuje“, sa neodráža v plnej miere v jej výsledkoch práce. Alebo inými slovami: najväčším problémom Rómov je ich nevzdelanosť.

Má to svoje korene aj v minulosti. Ale aj dnes monitorovacie správy a poznatky hodnotia situáciu a postavenie rómskeho dieťaťa v školskom výchovno-vzdelávacom systéme ako veľmi vážne. Poukazujú na niektoré alarmujúce javy, negatívne ovplyvňujúce proces výchovy a vzdelávania. Problémom je jazyková a zručnostná pripravenosť detí, ktoré v rodine nemali možnosti osvojiť si vyučovací jazyk školy a vytvárať si zručnostnú pripravenosť na vstup do školy. Pred vstupom do školy nikdy nepoužívali ceruzku, pero a iné pomôcky, bežne známe v inej populácii. Toto znevýhodnenie môže byť určujúcim faktorom počiatočnej neúspešnosti rómskych detí. Počiatočná neúspešnosť detí nemotivuje k ďalšiemu štúdiu, ku snahe po vyššom vzdelaní, k tomu, aby chodili do školy.

Ako jedna zo zásadných príčin tohto stavu je skutočnosť, že súčasná škola je pre rómske deti „cudzou inštitúciou“, nerešpektuje ich etnickú, kultúrnu, sociálnu, jazykovú a psychickú odlišnosť. Hodnotový systém bežnej rómskej rodiny má svoje špecifiká, charakteristickú štruktúru. Zo sociologického hľadiska ide o rodinu viacgeneračnú, v ktorej sa úplne prirodzene získavajú podnety a vzory vzorov pre život. Deti vyrastajúce v rómskej rodine sú vychovávané k väčšej spolupatričnosti, zároveň však život Rómov zahŕňa znaky voľnosti a vzájomnej neviazanosti. Tento sociotyp rodinnej výchovy podmieňuje aj sociokultúrne správanie jedincov rómskej komunity, čo zrejme v rozhodujúcej miere stavia pred Rómov v značne rigidnom vzdelávacom systéme, aký sa uplatňuje na Slovensku, neprekonateľné bariéry pri dosahovaní vzdelávacích úspechov i pri aplikácii poznatkov vzdelávania v praktickom živote.

Neúspechy sú pravdepodobne spôsobené aj tým, že pedagogické a psychologické vedy ako „vstupný kapitál“ sú pri riešení tohto problému metodologicky prísne: riešený pedagogický jav, problém, chcú predovšetkým rôznymi vedeckými cestami a technikami kauzálnu, interdisciplinárnu ho analyzovať, resp. ďalej štatisticky kvantitatívne a náročne kvalitatívne vyhodnocovať. Ale poznatky hovoria, že problematiku edukácie Rómov je potrebné riešiť okamžite a paralelne s vedeckými výskumami a realizáciou pedagogických experimentov. Už teraz je potrebné zverejňovať všetky praktické skúsenosti edukácie rómskych detí, uvádzať všetky psychodidaktické postupy nielen teoretické, ale i praktické – od učiteľov, ktorí rómske deti poznajú v ich osobitostiach v ich špecifickom spôsobe života.

Historické kontexty

Od svojho príchodu do Európy 13. - 14. storočí boli Rómovia sústavne prenasledovaní. Žili na pokraji stredovekých spoločností, ich životnou filozofiou bola filozofia prežitia. Preto tvorili uzavreté spoločenstvá hodnotovo založené na princípoch života kasty „nedotknuteľných“, ktoré si priniesli zo sebou zo svojej pravlasti, Indie. Tie ich nútili vytvárať si také mechanizmy existencie, ktoré im umožňovali prežívať represie, prenasledovanie a asimilačné tlaky. V strednej Európe, najmä v Uhorsku, a teda aj na území dnešného Slovenska, represia voči Rómom nedosahovala rozmery krajín západnej Európy, preto politické podmienky spolu s určitým stupňom tolerancie domáceho obyvateľstva umožnili Rómom trvalejšie usadenie sa na okrajoch slovenských miest a dedín. To podporovali aj opatrenia prijímané habsburskými panovníkmi Máriou Teréziou a Jozefom II.,

ktoré boli zamerané na usadenie a asimiláciu Rómov. Opatrenia ovplyvnili aj mnohých Rómov prichádzajúcich zo západnej Európy, ktorí boli prinútení usadiť sa vo východnej časti Habsburskej monarchie.

Spôsob života usadených Rómov determinovali požiadavky trhu, keď boli vnímaní ako určitý typ „servisu“ pre domorodé roľnícke či mestské obyvateľstvo, t.z. že vykonávali len určité remeslá, ktoré neskôr po vplyvom rozvoja priemyselnej výroby strácali svoje opodstatnenie na existenciu. Preto sociálna situácia Rómov bola vždy horšia ako situácia ostatného obyvateľstva, často boli odkázaní na jeho pomoc. Problém so získaním zamestnania a odkázanosť na ostatných obyvateľov krajiny ich odsunuli na okraj spoločnosti, čo viedlo k ich sociálnej a celkovej izolácii.

Postavenie Rómov sa zhoršilo v 20. storočí jednak rôznymi represívnymi opatreniami štátu, zameranými na ich registráciu a asimiláciu, jednak v čase vojny špeciálnou „odnožou“ holokaustu rómskeho „porraimos“.

Po roku 1945 postavenie Rómov deklaratívne riešili viaceré legislatívne normy, ktoré deklarovali záruku ústavných slobôd a zakazovali diskrimináciu občanov z rasových dôvodov, ale v praktickej rovine pod záštitou „prevýchovy občanov cigánskeho pôvodu“ boli uplatňované aj keď nie v takej brutálnej podobe ako do roku 1945 represívne a asimilačné opatrenia, ktoré mali viesť k eliminácii rómstva ako spôsobu života, hodnotového systému a kultúry. Ani de facto ani de jure Rómovia neboli akceptovaní ani rešpektovaní ako národnosť aj v politickom systéme ani vo verejnosti.

Lingvistické determinanty problému

Spoločenské vedomie Rómov vychádza z hodnôt založených na kánonoch indického kastovníctva, relativizovaných determinantmi prostredia, cez ktoré v histórii prechádzali alebo ktorého sa stali súčasťou. Výchova v rodinách nevedla k samostatnosti, individualite, dôraz bol kladený na solidaritu so všetkými z rodiny. S tým korešponduje aj jazyková príprava rómskych detí. Je autentická, osobitá, dieťa začína hovoriť neskôr, dôležitá je mimojazyková komunikácia. Slovná zásoba je malá, ale pre jeho život v komunite stačí. Prevláda svet snov, fantázie a predstáv nad skutočným svetom, realitou.

Rómske dieťa rozpráva v škole iným, preň cudzím jazykom, než doma. Materinským jazykom detí, ktorých rodičia prestáli rozprávať rómskym jazykom, sa stala zmes slovenčiny, kam boli primiešané gramatické a sémantické pravidlá rómčiny. Slovná zásoba takto hovoriacich detí je veľmi chudobná, pomaly zabúdajú na rómsky jazyk, ale slovenský jazyk nedokážu v spisovnej podobe používať.

Podľa odhadov expertov približne asi 70 percent Rómov na Slovensku používa niektorý z rómskych dialektov. Nie je známe, koľkí Rómovia hovoria doma iba po rómsky. Rómovia z izolovaných a segregovaných osád sú v tomto ohľade výnimočne znevýhodnení, pretože im chýba kontakt s Nerómami, na základe ktorého by bolo možné rozširovať minimálne slovnú zásobu.

Rómčina je indický, resp. indoeurópsky, t.z. mladší než najstarší indický literárny jazyk sanskrit, ale starší než moderné indické jazyky, ktoré sa už začali formovať v 10. – 11. storočí. Pravdepodobne až 60-70 % výrazov základného slovného fondu rómskeho jazyka má indickú etymológiu. V rámci sťahovania a putovania Rómov do Európy pôvodný základný fond rómčiny bol viac či menej ovplyvňovaný a modifikovaný prostredím kadiaľ Rómovia prechádzali. Napriek tomu, že písomná podoba rómskeho jazyka či presnejšie jeho regionálnych dialektov absentovala, dokázala byť základným komunikačným nástrojom všetkých európskych Rómov až do dnešných čias. Zrozumiteľnosť je evidentne dokázateľná z nespočetných stretnutí európskych Rómov na ktorých vzájomná zrozumiteľnosť rôznych dialektov stúpala tým viac, čím viac si účastníci tejto komunikácie „zvykali“ na fonetické, lexikálne i gramatické odlišnosti iných „rómčin“ a intuitívne odstraňovali jednu z najväčších

prekážok, totiž výrazy prijaté z rôznych európskych jazykov. Keby rómčina nemala komunikačnú potenciú, to znamená, keby nemohla úspešne slúžiť Rómom k vzájomnej komunikácii, nebola by sa dodnes uchovala - a to i napriek priebežným, niekedy miernejším, niekedy doslova brutálnym asimilačným tlakom.

Realizácia komunikačných potencií rómskeho jazyka súvisiacich s možnosťou uplatnenia sa v najrôznejších spoločenských funkciách je podmienená v prvom rade akýmsi spoločenským úzusom, konvenciou používateľov jazyka, kvázi jeho štandardizáciou a po druhé praktickou aplikačnou frekvenciou v hovorových situáciách, v písomných prejavoch a končene aj z hľadiska kultivovania jazyka aj v literatúre. V praktickej rovine tento problém je riešený dohodou o prioritě štruktúry východoslovenskej podoby rómčiny, ale k deklarovaniu štandardizovanej podoby rómčiny v tomto smere chýba základný písaný dokument: Pravidlá rómskeho jazyka a krátky slovník. Tento formálny deficit však nemôže zabrzdiť, resp. zvrátiť snahy o aplikáciu východoslovenského dialektu rómskeho jazyka v komunikačnej praxi, resp. aj pri tvorbe študijných textov v rómskom jazyku. Tieto snahy sú v podstate relevantné aj vzhľadom na to, že prvé pokusy o štandardizáciu jazyka sa uskutočnili v rokoch (1969-1973), kedy bol lingvistickou komisiou Zväzu Cigánov-Rómov pre slovenskú rómčinu vypracovaný pravopis, ktorý sa malými modifikáciami používa dodnes v prevažnej väčšine tlačených textov.

Aplikáciu ústavného práva na vzdelanie v jazyku menšín v systéme a štruktúrach výchovy a vzdelávania v SR upravuje zákon o sústave základných a stredných škôl. Zákon zaručuje príslušníkom národnostných menšín možnosť uplatniť svoje právo na vzdelanie na základných a stredných školách jednak v slovenskom jazyku, a tiež v rozsahu primeranom záujmom ich národného rozvoja v ich materinskom jazyku. V prípade Rómov to tak dodnes nie je. Nenaplnenie práva rómskych detí na vzdelávanie vo svojom materinskom jazyku súvisí okrem iného s nasledujúcimi faktormi:

- Rómovia boli až do roku 1991 chápaní legislatívou SR iba ako sociálne odkázaná skupina obyvateľov,
- neexistuje školská sieť poskytujúca vzdelanie v rómskom jazyku,
- pretrvávajú pochybnosti o kodifikácii rómskeho jazyka,
- pretrvávajú pochybnosti o účelnosti vzdelávania v rómskom jazyku,
- pretrvávajú pochybnosti o preferovaní používania rómskeho jazyka vo vzdelávacom procese zo strany samotných Rómov.

Rigidnosť školy školského systému vyššie uvedené faktory nielenže plne akceptuje ako relevantné, ale, ako je možné explicitne dokladovať, spôsoby a pokusy riešenia rómskeho problému cez pokusy o riešenie úrovne vzdelávania rómskej menšiny prostredníctvom najmä parciálnych a nesystémových programov a projektov, zaraďuje celý systém riešenia vzdelávania Rómov do počiatkových nesystémových štádií menšinového školstva⁹. Prvé štádium hovorí o tom, že štátna správa si začína deti všímať, zisťuje sa, že dieťa má v novom jazykovom prostredí jazykový deficit, preto mu je treba pomôcť. Zriaďujú sa prípravné ročníky a doučovanie. V druhej fáze sa zisťuje, že dieťa, rodina, komunita má aj sociálny deficit. Záchrana spočíva v budovaní systému sociálnej asistencie. Zriaďujú sa sociálni kurátori, zavádza sa systém sociálnych pracovníkov a asistentov. Zlepšenie situácie sa predpokladá potom, čo sa menšina vymaní z najhoršej chudoby.

Možno, že je možné konštatovať, že vzhľadom na nedávno začaté projekty zamerané na akceptáciu Rómov ako samostatnej jazykovej a kultúrnej menšiny s vlastným hodnotovým systémom historicky determinovaným sa slovenské školstvo nachádza na prvých metroch maratónskej trate riešenia problémov: Majorita objavila kultúrnu osobitosť rómskej menšiny. Učítelia začínajú vysvetľovať majoritné reálie, niekde dochádza aj k odstraňovaniu sa živých diskriminujúce informácie o Rómoch z verejných materiálov. Táto fáza predpokladá, že spoločnosť i jej vzdelávací systém sa dostane do ďalšieho štádia, kedy sa začne akceptovať

najdôležitejšia zložka rómskej kultúry – jej jazyk. Tu bude však potrebné pochopiť základnú axiómu: deficit dieťaťa nie je deklarovaný neznalosťou majoritného jazyka ale v nedostatočnom intelektuálnom vývoji spôsobenom nedostatočnou alebo obmedzenou podporou materského jazyka. Až v piatom štádiu bude možné opustiť majoritné predstavy a stereotypy o riešení problému: že spolužitie bude možné na základe adaptácie rómskej menšiny. Bude treba priznať aj rómskej kultúre neobmedzené právo na svojbytnosť a rovnocennosť. Aplikácia týchto princípov však môže zlyhať na nedostatku financií. A v intenciách týchto záverov a naprogramovaných cieľov je možnože až irelevantné položiť si otázku: Kedy bude Slovensko, jeho školstvo, ale aj Európa v poslednom štádiu, v akom sa nachádzajú obyvatelia niektorých menšinových oblastí v západnej Európe a v rade obcí v Kanade. Menšiny sú sebavedomé a úspešné bez opustenia svojich koreňov, alebo práve preto, že k tomu neboli donútené, a že neprestali používať svoj jazyk.. Existujú centrá menšinovej kultúry, školy s menšinovým vyučovacím jazykom, mnohí jednotlivci perfektne ovládajú dva jazyky.

Pedagogicko-teoretické aspekty

Z vyššie uvedenej šesťstupňovej klasifikácie štádií menšinového školstva len piate a šieste štádium vychádza z dvojjazyčnosti. Mnoho ľudí sa musí spoliehať na znalosť cudzieho jazyka. V závislosti na nutnosť komunikovať v druhom jazyku sa u človeka vyvinie schopnosť vyjadrovať sa v ňom. Ak človek vie dva jazyky kvalifikovane používať, hovorí sa o dvojjazyčnosti alebo bilingvisme. Dieťa ovládajúce materinský jazyk a učiace sa ďalší, trebárs štátny či úradný jazyk, sa stane dvojjazyčným, používa každý jazyk prirodzene a primerane k danej situácii. Nedostatočné ovládanie druhého jazyka sa stáva neprekonateľnou bariérou v školskom a profesnom postupe, niektoré profesie sú pre neho ťažko dostupné, veľa verejných služieb je sťažených.

Ak je dieťa jednojazyčné a ovláda na dobrej úrovni úradný jazyk a materinský jazyk ovláda pasívne alebo obmedzene, vyrastá v ňom pocit odcudzenia, má tendenciu problematizovať otázku svojej identity, a má občas reálne komunikačné konflikty s príslušníkmi predchádzajúcich generácií. A ak sa úradný jazyk učí od rodičov, ktorí ho sami neovládajú, nevie žiadny jazyk na dobrej úrovni, a je v dôsledku toho intelektuálne značne potláčané. V školskom a profesnom postupe mu nebráni jazyk, ale mentálne vedomosti. Ak sa ignoruje úloha materinského jazyka, vývoj jazyk - myslenie sa v materinskom jazyku spomalí a v cudzom jazyku sa vôbec nerozbehne..

Pred rokom 1989 sa štát venoval „prevýchove“ Rómov, ktorých v zmysle občianskom a právnom Rómovia nepovažoval za národnostnú menšinu. Hlavným cieľom všetkých opatrení bola riadená asimilácia Rómov, v rámci ktorej program odstraňovania kultúrnej a spoločenskej zaostalosti rómskeho obyvateľstva predpokladal likvidáciu negramotnosti určitých skupín Rómov a zapojenie všetkých rómskych detí do povinnej školskej dochádzky. Jedným z dôsledkov týchto opatrení bolo, že rodičia s deťmi prestávali rozprávať rómskym jazykom, hanbili sa ním hovoriť Rómovia mali zmeniť svoj hodnotový systém.

Dlhoročná asimilačná politika však nedokázala rómsky jazyk, kultúru, rómstvo úplne paralyzovať. Po pokusoch o „znovuzrodenie“ rómskeho národa v rokoch 1968-1970 a následnej znovu zavedenej tvrdej asimilačnej politike rómsky jazyk po roku 1989, aj napriek neexistencii tzv. kodifikovanej normy, aj napriek svojej dialektovej rôznorodosti, je prostriedkom dorozumenia všetkých Rómov, bez ohľadu na región alebo krajinu, v ktorej žijú. Rómovia ho požívajú v literatúre, v dennej i umeleckej tlači. Stal sa prostriedkom vzdelávania na Katedre rómskej kultúry na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre a na Strednej umeleckej škole v Košiciach, existujú slovníky, odborné publikácie a učebné texty. Je nástrojom sprostredkovania artefaktov kultúry, je uchovávaná i kultivovaná.

Napriek tomu nie je súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu v školskom systéme. Neexistujú relevantne overené základné pedagogické dokumenty (učebné plány, učebné osnovy, štandardy) pre jednotlivé stupne a druhy škôl, nie sú učebnice, učebné pomôcky pre žiakov základných a stredných škôl, metodické a didaktické materiály pre učiteľov. Na slovenských vysokých školách rómsky jazyk a literatúru ako odborný predmet nie je možné študovať ani ako pedagogický smer ani vedecky. Málo početná je odborná literatúra o rómskom jazyku, o literatúre, kultúre, histórii.

V roku 1994 bola pre vyučovanie rómskeho jazyka ako materinského vypracovaná koncepcia. Nadväzne na ňu boli vypracované učebné osnovy rómskeho jazyka a literatúry pre 1. a 2. stupeň základnej školy. Ale ani koncepcia, ani učebné plány a osnovy nereflektovali na reálny stav, ktorý existoval, a nikdy neboli realizované v praxi.

Pokusy o riešenie problémov rómskej menšiny po roku 1989

Aplikácia a realizácia legislatívnych ustanovení zameraná na zrovnoprávnenie rómskej národnostnej menšiny bola po roku 1989 a po vzniku Slovenskej republiky podporovaná množstvom koncepcií, programov, riešení sociálno-ekonomického postavenia Rómov a výrazne posilňovaná kultúrnoemacipačnými snahami predstaviteľov kultúrnych, intelektuálnych i novosformovaných politických elít Rómov. Aj v oblasti výchovy a vzdelávania bolo prijímaných množstvo programových materiálov.

Už v roku 1991 prijala vlády SR Zásady vládnej politiky k Rómom, ktoré okrem riešenia problémov etnickej, sociálnej, kultúrnej a ekonomického zabezpečenia navrhovali prístup k riešeniu problematiky v vzdelávaní. Rozpracovanie Zásad v príslušných rezortoch podnietilo celý rad konkrétnych pozitívne riešených problémov Rómov. Značná časť problémov sa riešila aj nad rámec Zásad. Tretí bod prvej časti Zásad deklaroval aj právo na výchovu a vzdelávanie vo svojom ,t.j. rómskom jazyku, ktoré mali byť zabezpečené vydávaním školských predpisov a dokumentov, neriešili však financovanie realizácie opatrení, a to nielen pri zabezpečení podmienok na vyučovanie rómskeho jazyka, ale ani v ďalších oblastiach.

Aj napriek týmto ťažkostiam sa však realizoval celý rad konkrétnych krokov, najmä prostredníctvom vzdelávania a kultúry – vytvorili sa triedy pre žiakov zo znevýhodneného jazykového a sociálneho prostredia, vznikla Katedra rómskej kultúry na Pedagogickej fakulte v Nitre, začalo ďalšie vzdelávanie učiteľov rómskych detí, boli vytvorené podmienky pre odborné a čiastočne aj vedecké skúmanie problematiky Rómov.

V roku 1995 na základe posúdenia plnenia opatrení Zásad z roku 1991 došlo k vytvoreniu postu splnomocnenca vlády SR na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc. V jeho gescii bol v roku 1996 predložený Návrh úloh a opatrení na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc. Ďalším zásadným materiálom, ktorý bol ešte v tom isto roku schválený vládou SR boli Koncepčné zámery vlády SR na riešenie problémov Rómov v súčasných spoločensko – ekonomických podmienkach, kde bola ako prvá stanovená priorita výchova, vzdelávanie a kultúra. Aj keď jednotlivé ciele a opatrenia v Koncepcii boli rozpracované orgánmi štátnej správy, samosprávy, špecializovanými školskými pracoviskami i mimovládnyimi organizáciami a občianskymi združeniami, do konkrétnych projektov, ich realizácia stroskotávala znovu na nedostatku financií, ale často aj na neochote pracovníkov miestnej samosprávy spolupracovať s rómskymi občianskymi združeniami.

Na mimoriadnom zasadnutí 27. septembra 1999 vláda SR schválila materiál Stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu – I. etapa, ktorý predstavuje ťažiskový materiál, ktorým vláda SR stanovila priority riešenia rómskeho problému v oblasti výchovy a vzdelávania, v oblasti rozvoja rómskeho jazyka a kultúry, riešenia nezamestnanosti, bývania, sociálneho a zdravotného zabezpečenia

rómskeho obyvateľstva. Na úrovni základného školstva sa predpokladalo využitie metód odbúrania jazykovej bariéry, rozšírenie aplikácie prípravných (nultých) ročníkov, uplatnenie rómčiny ako pomocného jazyka vo vyučovaní a umožnenie sa výučby rómskeho jazyka alebo výučby v ňom v materských a základných školách. Stratégia súborom opatrení ukladala MŠ SR vypracovať Koncepcia výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov ako súčasť Koncepciu výchovy a vzdelávania na najbližších 15- 20 rokov (Milénium), analyzovať školskú úspešnosť žiakov z jazykovo znevýhodneného a sociálne zanedbaného prostredia so zreteľom aj na žiakov rodičov rómskej národnostnej menšiny, zabezpečiť konkrétne predpoklady na posilnenie výchovy rómskej inteligencie na UKF Nitra a na Prešovskej univerzite v súlade s Programom tolerancie k menšinám z programu PHARE. Súčasne deklarovala požiadavku naďalej realizovať experimentálny projekt prípravných (nultých) ročníkov ZŠ.

Požiadavka pokračovať v experimente nultých (prípravných) ročníkov v tomto materiále bola kontraproduktívna a nesystémová. História zriaďovania a overovania efektívnosti prípravných tried či nultých ročníkov siaha až pred rok 1989. Na základe Zásad vládnej politiky k Rómom z roku 1991 boli v štátnom rozpočte SR na rok 1992 účelovo vyčlenené finančné prostriedky na otvorenie nultých ročníkov základných škôl pre deti z jazykovo znevýhodneného prostredia. Ministerstvo školstva preto schválilo projekt nultých ročníkov autorky M. Maczejkovej z Košíc, na základe ktorého sa počnúc školským rokom 1992/2 začalo experimentálne zavedenie nultých ročníkov pre deti z jazykovo znevýhodneného prostredia. Realizáciou experimentu bola poverená Školská správa Košice I. K tomu účelu boli vydané aj učebné materiály - Rómsky šlabikár v rómskom a slovenskom jazyku pre nultý ročník v pokusnom overovaní a Čítanka v rómsko - slovenskom jazyku. V roku 1992 bolo schválené špecializačné štúdium pre učiteľov s vysokou koncentráciou rómskych detí a žiakov na Metodickom centre v Prešove. A v auguste 1993 MŠ SR schválilo učebné plány pre základné školy s vyučovaním rómskeho jazyka s platnosťou od 1. septembra 1993. Už v roku 1995 MŠ SR schválilo záverečné hodnotenie experimentálneho zavedenia prípravných ročníkov ZŠ pre rómske deti zo znevýhodneného rodinného prostredia. Vládne uznesenia z rokov 1996–1999 ukladali rezortu školstva zaviesť, resp. zriaďovať prípravné triedy v ZŠ, ba v roku 1997 mala byť vypracovaná vyhláška MŠ SR o prípravných triedach v ZŠ.¹⁰

Opatrenia na zavedenie rómskeho jazyka či už ako podporného alebo ako vyučovacieho do vzdelávania v základných a stredných školách, ako to vyplýva s historicko-kultúrnych a lingvisticko-pedagogických aspektov, načrtnutých v tomto príspevku vyššie, nemohlo byť realizované, pretože:

1. Aj napriek zaradeniu predmetu rómsky jazyk do učebných plánov ZŠ neboli vypracované základné pedagogické dokumenty, najmä učebné osnovy a štandardy, pričom ich štandardizácia do výchovno-vzdelávacieho procesu predpokladá ich experimentálne odskúšanie.
2. Definovanie obsahu predmetu rómsky jazyk naráža na značné teoretické lingvistické problémy – štandardizáciu jazykovej normy, s tým súvisiaca otázka vzťahu k dialektom, nedostatočne prepracované morfológicko-syntaktické terminologické princípy súvisiace aj s absenciou základného terénneho výskumu jazyka a kultúry.
3. Nedostatok odbornej literatúry, študijných textov a učebných materiálov, čo bezprostredne súvisí s lingvistickými deficitmi.
4. Problémy uvedené v bodoch 1 – 3 sú zásadným determinantom absencie štúdia rómskeho jazyka, resp. aj ďalších romologických disciplín (literatúra, história, kultúra...) na vysokých školách, a to ako vedeckých disciplín, tak aj učiteľstva. Aj keď s o rómskom jazyku, histórii a kultúre prednáša a učí na Katedre rómskej kultúry UKF v Nitre, romogológia sa doposiaľ ako vedecký a pedagogický odbor neetablovala na žiadnej vysokej škole v SR.

Rozpor, súvisiaci s opatrením pokračovať v experimente nultých ročníkov z roku 1999

a schválením záverečného vyhodnotenia experimentu overovania nultých ročníkov z roku 1995 je pre problematiku nultých či prípravných ročníkov symptomatický. Je príkladom nesystémového a nekonceptného riešenia problému adaptability rómskych detí na v súčasnosti platný výchovno-vzdelávací systém, úspešného zvládnutia požiadaviek výchovy a vzdelávania, resp. aj zvládnutie požiadaviek na uplatnenie sa na pracovnom trhu.

Od počiatku pokusov o riešenie problematiky pretrvávajú rozpory v prístupe k dvom základným otázkam, ktoré navzájom súvisia a ktoré súvisia aj definovaním cieľa a obsahu:

1. Terminologický problém, t.z. **nulté**, či **prípravné ročníky** či **triedy**, a to napriek tomu, že Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl v znení zákona 408/2002 a Metodický pokyn Ministerstva školstva SR č. 6002002-43 hovoria o zavedení nultých ročníkov základných škôl.
2. Obsah vzdelávania, t.z. **prerozdelenie obsahu 1. ročníka ZŠ** na dva roky v zmysle koncepcie Macejkovej, resp. **špeciálne pedagogické projekty** zamerané na akceleráciu detí podľa projektu ŠPÚ.

Tieto dva rozdielne filozoficko teoretické a pedagogické prístupy však opomínajú základnú podmienku úspešnosti naštartovania sa detí od prvého ročníka základnej školy: akceptovanie jazykového a kultúrneho prostredia, odkiaľ dieťa vychádza, teda jazyk, ktorým hovorí dieťa i jeho rodina a hodnotový systém a sociokultúrna úroveň prostredia, v ktorom dieťa žije. Ako sa ukazuje, už diagnostikovanie detí, ktoré vstupujú do školy, vychádza z požiadaviek a kultúry väčšinového prostredia. Nie sú špeciálne pripravované diagnostické prostriedky, akceptujúce odlišné socioekonomické a jazykové a kultúrne prostredia rómskeho dieťaťa. Lapidárne povedané, ťažko očakávať úspešnú odpoveď rómskeho dieťaťa z osady pri označení obrázku, kde je rajčina, keď rajčinu ešte nevidelo, je nezmyslom chcieť aby nakreslilo kruh, keď ono pozná koleso voza. Je zrejme, že akékoľvek pokusy či jedného alebo druhého prístupu k nultým, či prípravným ročníkom budú neúspešné ak sa neprehodnotí systém diagnostikovania detí pochádzajúcich s odlišného sociokultúrneho a jazykového prostredia a ak nebude súčasťou obsahu výchovy a vzdelávania už od predškolskej výchovy materinský jazyk.

Opodstatnenosť či neopodstatnenosť nultých ročníkov experimentálne nebola doteraz systémovo verifikovaná. Nie sú známe výsledky, ako absolvovanie jedného či druhého typu nultého ročníka ovplyvnilo úspešnosť absolvovania základnej školskej dochádzky, celkový prospech žiakov, ktorí nultý ročník navštevovali, resp. aj úroveň stredoškolského vzdelávania. Ak, ako dokumenty jednoznačne dokazujú, experimentálne overovanie nultých ročníkov začalo v roku 1993, v roku 2002 mali byť k dispozícii štatistické údaje dokumentujúce vplyv nultých ročníkov na úspešnosť vzdelania žiakov. Treba zdôrazniť, že dôsledného vyhodnotenia vplyvu pedagogických nástrojov používaných v nultom ročníku na rozvoj schopností a zručností žiaka v ďalších ročníkoch základnej školy nie je možné relevantne posudzovať ich opodstatnenosť, resp. realizovať potrebné korekcie týchto nástrojov.

Súčasťou systémového riešenia problémov výchovy a vzdelávania Rómov je aj zavedenie funkcie asistenta učiteľa. Dnes je už jednoznačne dokázateľná opodstatnenosť funkcie pomocného pedagóga, či pomocníka učiteľa. Dokazujú to zahraničné dlhodobé skúsenosti, ale aj poznatky zo zavádzania tejto funkcie do školského systému v SR. Aj tu však existujú problémy, ktoré súvisia s mnohokrát nesystémovým, alebo nekonceptným prístupom k riešeniu problému. Aj keď funkcia asistenta učiteľa je legislatívne одобrená v zákone a vykonávacom predpise, sú problémy s financovaním jeho činnosti, nie sú doriešené otázky graduálnej prípravy na funkciu asistenta učiteľa, resp. systém vzdelávania ako dočasného riešenia požiadaviek školskej praxe na počet asistentov. V súvislosti s úspešnou aplikáciou funkcie asistenta učiteľa pre rómskych žiakov je mnohokrát obchádzaná zásadná požiadavka na výkon funkcie v tomto prípade: asistent učiteľa rómskych detí musí pochádzať z prostredia Rómov, musí ovládať jazyk detí, poznať ich kultúru, mnohokrát, musí byť súčasťou

mikroprostredia, teda komunity, z ktorej rómske deti pochádzajú, pretože funkcia asistenta nie je len byť pomocníkom v triede, škole, ale byť aj hovorcom komunity smerom k škole. Tu doteraz absentuje podrobný manuál výkonu funkcie práve pre asistentov učiteľov rómskych detí, ako je to napríklad riešené v Českej republike.

Viacero vládnych uznesení, prijímaných jednak ako súčasť strategických a koncepčných materiálov zameraných na riešenie komplexných alebo parciálnych problémov rómskej národnostnej menšiny ukladá rezortu školstva vypracovať Koncepciu výchovy a vzdelávanie rómskych detí a žiakov ako zásadný materiál riešenia problémov súvisiacich so vzdelávaním Rómov. Po roku 1998 takýchto pokusov bolo viacero. Ale ešte ani dne neexistuje ucelená predstava systémového riešenia problematiky vzdelávania Rómov. Vždy, pokiaľ sa nejaký materiál spracoval, išlo o parciálne a čiastkové riešenia, zamerané na elimináciu aktuálnych práve vypuklých problémov, resp. aj z aspektu snahy o medzinárodnú kooperáciu posudzovania a riešenia problematiky napríklad aj parciálnymi projektmi, ako sú programy PHARE. Je treba veľmi otvorene a jednoznačne konštatovať, že všetky pokusy, zámery, koncepcie, stratégie, programy, projekty, takmer vždy riešili iba parciálne problémy a nikdy neboli súčasťou nejakej ucelenej vízie alebo zmysluplného systému. Akákoľvek snaha Ministerstva školstva vytvoriť ucelený systém v podobe koncepcie naráža na viaceré zásadné otázky:

1. Neexistovala vízia smerovania Slovenska do roku prijatia do Európskej únie a neexistuje vízia smerovania Slovenska ako člne Európskej únie
2. V oblasti výchovy a vzdelávania existovalo viacero zmysluplných projektov, ktoré mali snahu zásadne riešiť otázky výchovy a vzdelávania aj v rovine filozofickej a politickej, aj v rovine pedagogickej (Konštantín, Milénium). Zatiaľ ani jeden program nebol dotiahnutý do roviny praktickej aplikácie a realizácie.
3. Koncepčné otázky výchovy a vzdelávania Rómov je možné relevantne riešiť ako súčasť globálnej reformy výchovno-vzdelávacieho systému. Oba zásadné vyššie spomínané projekty reformy školstva vychádzali zo základných princípov akceptujúcich rôznosť subjektov vzdelávania a rozličnosť prístupov k obsahu a formám vzdelávania. Praktická aplikácia princípov projektu Konštantín alebo Milénium by odstránila alebo eliminovala parciálne problémy súvisiace s prístupom skupín nepatriacich k majoritnej väčšine, ku vzdelávaniu. Diverzifikácia cieľov, obsahu a prostriedkov projektovaná v oboch vyššie spomínaných zásadných programoch ako zásadná reforma by jednoznačne umožnila uplatnenie základného práva na vzdelanie všetkým identifikovaným rôznorodým skupinám - etnickým alebo národnostným, náboženským, rasovým, záujmovým...
4. Úspešné riešenie problémov výchovy a vzdelávania Rómov nevyhnutne zakladá zvýšené nároky na financovanie. Ale programová nekoordinovanosť pri realizácii rôznych projektov, financovaných z domácich zdrojov alebo z prostriedkov PHARE sa negatívne podpísala aj pod výstupy jednotlivých projektov, resp. ich aplikáciu a implementáciu do vzdelávacieho systému. Napísalo, vytvorilo, odskúšalo a vytlačilo sa veľké množstvo rôzneho strategického, koncepčného, metodického, pedagogického teoretického i praktického materiálu, ale neexistuje ucelený a jednotný systém implementácie týchto výstupov do vzdelávania v rámci SR. Získali sa mnohé nové poznatky, skúsenosti, odskúšalo sa veľa nových prístupov a postupov realizácie vo vzdelávacom procese, podporilo sa množstvo škôl i odborníkov schopných pomôcť aplikácii nových metód a foriem vzdelávania. Len minimum toho je zakomponovaného do uceleného systému, ktorý by bolo možné aplikovať v ktoromkoľvek regióne, v ktorejkoľvek škole a na akýchkoľvek žiakoch.

Je nutné riešiť aj aktuálne otázky a problémy. A práve strategické a koncepčné zámery by mali v intenciách filozofie vyššie spomínaných zásadných reformných krokov vzdelávacieho systému poskytnúť systémovú realizáciu parciálnych projektov a programov. T.z., že

v prípade riešenia aktuálnych problémov vzdelávania Rómov treba prinajmenšom akceptovať lapidárne povedané to, že sú Rómovia. Žiadna koncepcia, ktorá nebude akceptovať vyššie uvedené princípy, nebude mať úspech.

Otázky výchovy a vzdelávania Rómov boli predmetom aj rôznych medzinárodných projektov. Projekt COMENIUS 87496-CP-1-2000-1-SK-COMENIUS-C2 Výchovno-vzdelávacie metódy pre vyučovanie Rómov: Pedagogická prax a didaktické materiály. Cieľom projektu bolo porovnať poznatky a praktické skúsenosti z oblasti výchovno-vzdelávacích metód určených pre populáciu Rómov, žijúcu v štyroch krajinách: Slovensku, Taliansku, Španielsku a Francúzsku.¹¹ Podobnými projektmi boli aj Program SOKRATES COMENIUS 2. 1 Vzdelávanie a pomoc učiteľom v oblastiach s kultúrnou diverzitou, s etnickou rôznorodosťou) alebo Projekt Arion Study Visits 2001 – 2002 Výchovno-vzdelávacie techniky pre populáciu Rómov. Aj pri všetkých týchto projektoch vystupuje do popredia základná otázka, v akom vzťahu bol obsah projektov a ich výstupy, resp. poznatky na riešenie parciálnych problémov k kontexte k nejakým uceleným systémom.

Dôsledky nesystémových riešení

Podľa sčítania ľudu z roku 2001 sa hlásilo k Rómom 89.920 osôb, čo je podobne ako v roku 1991, približne štvrtina rómskej populácie na Slovensku¹². Rómske obyvateľstvo žijúce v osadách v roku 1999 predstavovalo 2,4 % z populácie¹³. Táto štatistika nereprezentuje skutočný počet občanov rómskej národnosti, čo má niekoľko dôvodov: napr. mnoho Rómov sa hlási k iným národnostiam, ako slovenskej či maďarskej. Podľa demografického popisu rómskej populácie sa počet príslušníkov rómskej národnostnej menšiny odhaduje na 379.200, z toho 139.833 rómskych detí mladších ako 14 rokov. Rómčinu za svoj materinský jazyk označilo 77 269 osôb. Na druhej strane viaceré reálne prepočty odborníkov, ktoré zohľadňujú špecifiká reprodukčného správania a z neho vyplývajúci rast rómskej populácie hovoria pre rok 2002 o maximálnom počte 390 000 Rómov, s najväčšou pravdepodobnosťou to však bolo len 370 000 – 375 000, čo predstavuje necelých 7 % populácie Slovenska. Predpokladá sa, že počet Rómov sa bude naďalej zvyšovať a okolo roku 2020 prekročí polmiliónovú hranicu (9,5 % populácie Slovenska).¹⁴ Najväčšia koncentrácia obyvateľov rómskej národnosti je vo východoslovenskom regióne, najmä v okresoch Spišská Nová Ves, Košice - vidiek, Poprad, ďalej Stará Ľubovňa, Rožňava, Bardejov. Ich podiel na počte všetkého obyvateľstva sa pohybuje približne medzi 4,1 % (Bardejov) až 7,9 % (Spišská Nová Ves)¹⁵. Experti sa v tejto oblasti prikláňajú k hypotéze, že najvýznamnejším faktorom ovplyvňujúcim neprihlásenie sa k svojej národnosti, je kríza rómskej národnej a etnickej identity, spôsobená rokmi asimilácie a vnímanie rómstva ako pečate menejcennosti.

Polovicu zo 7 až 8 miliónov Rómov Európy tvoria deti v školskom veku. Podľa výsledkov prieskumu o úrovni vzdelania rómskych detí 30 až 40% detí nenavštevuje školu pravidelne, 50% nebolo v škole nikdy; malé percento pokračuje v štúdiu na strednej škole. Deti dosahujú slabé výsledky v čítaní a písaní. 54% dospelých Rómov Európy sú analfabeti. Niekde je to 80 až 100%¹⁶. Slovenské zdroje uvádzajú, že pokiaľ nerómske obyvateľstvo má priemer 1,51 dieťaťa na rodinu, rómske 4,2.¹⁷

Odhady o počtoch obyvateľov rómskej národnosti hovoria, že až 43,6% z počtu 380 000 Rómov sú deti do 14 rokov.¹⁸ Situácia rómskej populácie predovšetkým v oblasti vzdelávania je alarmujúca. V školskom roku 1999/2000 školskú úspešnosť v SR nedosiahlo 16.203. 8.948 týchto žiakov malo rómsky (55,22%)¹⁹. Približne 50% 15-ročných rómskych žiakov opakovalo ročník základnej školy alebo ukončili svoje vzdelanie na špeciálnej škole pre mentálne postihnuté deti. V školskom roku 2000/2001 bol celkový počet žiakov stredných odborných škôl 194.614, z čoho 242 bolo rómskej národnosti. Pomer Rómov, ktorí dosiahli vyššie ako základné vzdelanie je len 6%. Problém je, že i tí, ktorí dosiahli základné vzdelanie,

nepokračujú v štúdiu na stredných školách, stredných odborných školách či učilištiach. Väčšina sa po ukončení 10-ročnej povinnej školskej dochádzky zaregistruje na úrade práce.

Celková situácia vo vzdelávaní rómskych detí je charakterizovaná nepravidielnou školskou dochádzkou, vysokým podielom rómskych detí v špeciálnych školách, zvyšovaním počtu analfabetov, nedostatočnou úrovňou základných funkcií gramotnosti (čítanie a písanie), predčasné ukončenie základného vzdelávania (v nižšom ako 8. ročníku ZŠ). Väčšina Rómov neprekročila hranicu základného vzdelania, podiel Rómov s ukončeným stredoškolským alebo vysokoškolským vzdelaním ne minimálny, nedosahuje ani 1% z celkovej populácie. Nízka vzdelanostná úroveň rómskej národnostnej menšiny sa premieťa do všetkých oblastí života našej spoločnosti. Rast nezamestnanosti a sociálnej odkázanosti, záškoláctvo, školská neúspešnosť, nárast kriminality, drogovej závislosti a iných sociálno-patologických javov, úroveň kultúrneho vývoja, hygieny a zdravotného stavu, bývania a pod. u Rómov sú všeobecne známou skutočnosťou. Tieto problémy sa výraznejšie prejavujú po spoločenských zmenách a majú pretrvávajúci charakter.

Rómske deti musia v prístupe k vzdelaniu prekonávať prekážky súvisiace s ekonomickou, sociálnou a kultúrnou úrovňou rodiny, z ktorej pochádzajú, ale aj geografickou izoláciou, postojom majority k Rómom, obmedzenou znalosťou vyučovacieho jazyka. Pretože predškolská dochádzka na Slovensku nie je povinná, iba málo rómskych detí zo segregovaných osád navštevuje materské školy. Pritom väčšina segregovaných osád materskú školu nemá. Nedostatky v predškolskom vzdelaní detí znevýhodňujú, pretože im chýbajú základné znalosti a zručnosti a majú nedostatky v socializácii a komunikácii s ostatnými deťmi. Deti takto prichádzajú do základnej školy nepripravené, musia čeliť ďalším ťažkostiam pri adaptácii na školské prostredie, ale aj predsudkom nerómskych spolužiakov a učiteľov, že Rómovia nie sú schopní učiť sa a napokon vedú k prehĺbeniu ich vylúčenia. Mnohí rómski žiaci sú zaradovaní do osobitných tried a špeciálnych škôl. Nízke požiadavky na dosiahnuté vzdelanie v rómskych rodinách odrádza deti od navštevovania školy. Rodina, ktorá dieťa nedostatočne stimuluje zo stránky intelektovej, citovej a charakterovo – morálnej, determinuje veku neprimeraný mentálny, citový a sociálny vývin, ktorý sa v škole prejavuje u dieťaťa aj ako školská neúspešnosť. Takáto rodina negatívne zasahuje do rozvoja schopností dieťaťa. deti z takýchto rodín, ktoré za svoj sociálny, kultúrny, výchovný a jazykový handicap nemôžu, pri svojej prvej dôležitej životnej úrovni – úlohe žiaka v škole – prirodzene zlyhávajú a sú neúspešné. Významným činiteľom negatívne vplyvujúcim na úroveň vzdelania Rómov je ich vysoká nezamestnanosť, čo vedie k podceňovaniu významu vzdelania. Vzhľadom na rôzne predsudky a stereotypy, ktoré sú zakorenené v značnej časti slovenskej spoločnosti, a to aj odbornej, je nutné zdôrazniť, že príčinou neúspešnosti rómskych žiakov v školskom systéme nie sú genetické činitele, ale predovšetkým sociálno-ekonomické prostredie, nedostatočná hygienicko-zdravotná starostlivosť a nevyhovujúca výchovno-vzdelávacia stimulácia, kam spadá aj rigidnosť školského systému. K celkovej nepriaznivej situácii Rómov prispieva aj postoj väčšiny obyvateľov Slovenska k Rómom. Odlišná kultúra rómskej menšiny a celkový spôsob života Rómov sú majoritnou populáciou vnímané negatívne. Prevláda názor, že značná časť Rómov sa nechce alebo nevie adaptovať na spoločenské normy. Takáto percepcia odlišnosti Rómov vedie ku vzniku sociálneho dištancu majoritnej populácie k Rómom

Ako situáciu zmeniť?

Vláda SR prijíma opatrenia na riešenie v súčasnosti najkritickejších skutočností. Mnohé sa týkajú výchovy a vzdelávania detí a dospelých. Je však nevyhnutné vypracovať dlhodobú stratégiu na najbližších 15-20 rokov, ktorá by riešila problémy rómskej menšiny sústredene a synergicky jednak z hľadiska štátu, ktorý vytvára podmienky pre uplatnenie potencialít občanov a minorít, jednak na základe občianskych iniciatív. Stratégia by mala v oblasti vzdelávania uskutočniť kurikulárnu transformáciu obsahu vzdelávania v intenciách projektu

Milénium tak, aby zohľadňoval aj záujmy a potreby rómskych žiakov. Je nevyhnutné akceptovať jazykové a kultúrne potreby Rómov. Celý vzdelávací systém by mal byť projektovaný z aspektu multikultúrnej výchovy, výchovy k ľudským právam. Z formálneho hľadiska by vzdelávanie malo ponúknuť možnosť širokého spektra voľby predmetov. Bude potrebné realizovať vyrovnávacie, pozitívne stimulačné aktivity zamerané na odbúranie jazykovej bariéry, rómčina by sa mala uplatniť jednak ako pomocný resp. podporný jazyk vo vyučovaní, ale mala by sa umožniť výučba rómskeho jazyka alebo výučba v ňom. Okrem základného systému by mala existovať aj široká škála podporných aktivít (nulté ročníky, vyrovnávacie triedy, ZUŠ, , letné výcvikové tábory, celodenný výchovný systém, internátne školy). Škola by mala byť „otvorená“, ako centrum aj voľnočasových aktivít detí, mládeže a dospelých občanov mala by do výchovno-vzdelávacieho procesu zapojiť rodičov detí rôznymi projektmi. Je potrebné podporovať cirkevné a súkromné školy. V rómskych osadách a obciach by mali byť vytvorené komunitné strediská, inštitút mediátorov na úrovni samospráv by mal fungovať ako poradný orgán exekutívy na riešenie otázok rómskej minority. Bude potrebné vytvoriť sústavu poradenských zariadení a ich zamestnancov (triedny učiteľ, výchovný poradca, školský psychológ, špeciálny pedagóg, logopéd, koordinátor prevencie závislostí, katechét, pedagóg voľného času, misijný pracovník...), vypracovať systém spolupráce so sponzormi, mimovládnyimi organizáciami. Obsahové zmeny by mal podporovať výskum vzdelávania postojov, názorov minority a majority, sledovanie efektívnosti realizovaných projektov, ich vyhodnocovanie.

Na posilnenie vzdelanostnej úrovne Rómov bude vytvoriť špecifický vzdelávací obsah vytvárajúci profil absolventa rómskych národnostných škôl by mali vytvárať zložky také zložky špecifickej národnostnej vzdelanosti, ktorej obsahom by mali byť romologické predmety (rómsky jazyk a literatúra, história, kultúra, hudba, spôsob života, tradície, zvyky...), ako aj špecifický obsah slovenského jazyka a literatúry ako jazyka štátneho, dejiny národnosti žijúcej na území SR, národné a národnostné umenie (hudobné a výtvarné umenie), poznatky o významných národnostných kultúrnych a historických dejateľoch, poznatky z národopisu národnosti, interkultúrna výchova a interkultúrne vzdelávanie vrátane multikultúrnej výchovy a multikultúrneho vzdelávania. Súčasťou podporných aktivít by sa mal stať aj štipendijný fond pre študentov stredných a vysokých škôl. byť materinský jazyk a literatúra.

Dat' šancu rómskym deťom uspiet' v škole je nevyhnutným predpokladom ich začlenenia sa do spoločnosti.

¹ Ústava Slovenskej republiky. Bratislava, Remedium 1992, 24 s

² V tretej hlave Práva národnostných a etnických menšín, článok 24 a 25.

c/ právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných a etnických menšín

³ Rámcový dohovor o právach menšín

⁴ Rámcový dohovor o právach menšín

⁵ Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov. Bratislava, PT servis 1997

⁶ Ľudské práva pre deti, Archa Bratislava 1992 Počet strán: 55 s

⁷ Ľudské práva pre deti, Archa Bratislava 1992 Počet strán: 55 s

⁸ Ľudské práva pre deti, Archa Bratislava 1992 Počet strán: 55 s

⁹ Definícia štádií menšinového školstva veľmi pregnantne popisuje jednotlivé štádiá. Pozri: Tove Skutnabb-Kangas: Menšina, jazyk a rasizmus. Kalligram, Bratislava, 2000

¹⁰ Spracované podľa: Valachová, D., Zelina, M. Priebežná správa z výskumu overovania prípravných tried. ŠPÚ, 2001

¹¹ Výstupom projektu boli aj publikácie:

- Zelina, M. a kol: Vzdelávanie Rómov a multikultúrna koexistencia, SPN, Bratislava, 2002
- Cangár, J.: Ľudia z rodiny Rómov, Crocus, Nové Zámky, 2002
- Edukácia rómskych detí v európskom kontexte, zborník, ŠPÚ, Bratislava, 2002

¹² Súhrnná správa o Romoch, IVO, Bratislava, 2003, str. 479

¹³ Súhrnná spáva o Romoch, IVO, Bratislava, 2003, str. 479

¹⁴ Súhrnná spáva o Romoch, IVO, Bratislava, 2003, str. 479

¹⁵ Národnostná štruktúra SR s dôrazom na postavenie maďarskej národnostnej menšiny. Bratislava, Štatistický úrad SR 1994

¹⁶ Liégeois, Jean-Pierre: Rómovia Cigáni Kočovníci, Rada Európy 1995

¹⁷ Národnostná štruktúra SR s dôrazom na postavenie maďarskej národnostnej menšiny. Bratislava, Štatistický úrad SR 1994

¹⁸ Ondrášová, K. a kol.: Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní Rómskych detí a žiakov, MŠ SR, Bratislava, 2003, s. 10

¹⁹ Ondrášová, K. a kol.: Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní Rómskych detí a žiakov, MŠ SR, Bratislava, 2003, s. 117